

Tilburg University

Prof. dr. H.J.C. van Marle, Tussen wet en wetmatigheid: De forensische psychiatrie in sociaal perspectief. [Review of the book Tussen wet en wetmatigheid: De forensische psychiatrie in sociaal perspectief, H.J.C. van Marle, 2004]

Oei, T.I.

Published in:
Rechtsgeleerd Magazijn Themis

Publication date:
2004

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Oei, T. I. (2004). Prof. dr. H.J.C. van Marle, Tussen wet en wetmatigheid: De forensische psychiatrie in sociaal perspectief. [Review of the book Tussen wet en wetmatigheid: De forensische psychiatrie in sociaal perspectief, H.J.C. van Marle, 2004]. *Rechtsgeleerd Magazijn Themis*, 165(6), 311-316.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Prof. dr. H.J.C. van Marle, Tussen wet en wetmatigheid. De forensische psychiatrie in sociaal perspectief

*Oratie EU Rotterdam,
Deventer: Kluwer 2004,
52 p. € 14,50,
ISBN 90 130 01274 4.*

Inleiding

De oratie van Van Marle – de ontleding van de forensische psychiatrie door de generalist – van 16 januari 2004, waarvan de tekst thans ter bespreking voorligt, vormt in zekere zin een mijlpaal voor alle forensische gedragsdeskundigen in ons land. Van Marle bespreekt het vakgebied van de forensische psychiatrie alsof hij de psychiatrie in zijn algemeenheid in gedachten heeft. De woorden van de Groningse hoogleraar Kraus, die ruim vijftig jaar geleden stelde dat er geen psychiatrie is tenzij die sociaal is, passen goed in deze gedachtegang. Men zou gerust kunnen stellen dat in het huidige tijdsgewricht waarin de burger zich van zijn rechten zeer bewust is, de psychiatrie niet bestaat zonder het besef dat de justitiabelen *rechtsburgers* zijn. Met recht spreekt Van Marle derhalve van de contextgebonden aard van het vakgebied.¹ Zijn opponenten² zouden in dit verband te weinig rekening houden met die context. Een gemis, mijns inziens, dat die wetenschappers nu eenmaal uit de aard van hun wetenschapsopvatting kenmerkt, aangezien zij toch altijd onderzoek bedrijven met een bepaald nauwe 'positivistisch wetenschappelijke', met name verkokerde, insteek. Die in-

steek betreft het zo veel als mogelijk streven naar een reïncultuur, waarbinnen wetenschappelijke analyse kan plaatsvinden. De mens echter leeft nu eenmaal niet onder een glazen stolp, of anders gezegd, kan niet bestaan in een vacuüm. Het wetenschappelijk onderzoek aan en met mensen is alleen humaan, als behalve de sociale context ook de ethische reflectie³ daarbij niet wordt vergeten, of beter gezegd, wanneer het ervan doortrokken is.

Onderzoek en toerekeningsvatbaarheid

Dat maakt het, denk ik, ook zo moeilijk om bijvoorbeeld psychopaten – objectief – te onderzoeken, aangezien zij allen, ieder op hun manier, een eigen achtergrond, levensvisie, levensideaal en levenswijze vertegenwoordigen. Epidemiologisch onderzoek⁴, dat wil kortweg zeggen, het groepsgewijze bundelen van gegevens van justitiabelen, is wel degelijk mogelijk, als de onderzoeker er maar voor zorgt dat hij bij zijn interpretaties van de gegevens rekening houdt met de justitiële context waarbinnen de onderzochten leven en werken. Onderzoekers behoren, naar mijn ervaring, niet alleen onafhankelijk van vooroordelen te kunnen denken

en handelen, zij moeten ook nog eens bestand zijn tegen frustratiegevoelens. De context waarbinnen justitieel forensisch onderzoek dient plaats te vinden, bezorgt onderzoekers namelijk nogal eens grijze haren. Zij willen bijvoorbeeld een onderzoek doen, maar moeten rekening houden met strikte regels van privacy, met beleidsregels van de overheid terzake, met de rechtspositie van de onderzochten en dergelijke meer.⁵

De oratie behandelt op instructieve wijze belangrijke onderwerpen als de toerekeningsvatbaarheid⁶, waarmee vele gedragsdeskundigen amper

1. Zie oratie Van Marle, p. 3 e.v.
2. Vergelijk *ibid.* p. 7 e.v., onder wie met name de, of juist gezegd sommige, gerechtelijke en forensische psychologische gedragsdeskundigen.
3. Zie *ibid.* noot 70, p. 34. Vergelijk I. Devisch & G. Verschraegen, *De verleiding van de ethiek, Over de plaats van morele argumenten in de huidige maatschappij*, Amsterdam: Boom 2003.
4. Een van de onderzoekslijnen van de leerstoel Forensische Psychiatrie in Rotterdam, *ibid.* p. 34.
5. Mijn ervaring leert dat er soms met publicatie van onderzoeksresultaten moet worden gewacht, totdat de tijdgeest of niet nader te omschrijven factoren openbaarmaking ervan niet langer kunnen tegenhouden.
6. Zie *ibid.* p. 8 e.v.

raad weten.⁷ Collega Van Leeuwen vond in zijn oratie in 1986⁸, dat het begrip toerekeningsvatbaarheid tot het territorium van de rapporterende gedragsdeskundige behoorde en dat er wel degelijk mee te werken viel. De rechtspsycholoog Van Koppen daarentegen is de mening toegedaan dat dit begrip een juridische fictie is,

7. E.J.P. Brand, *Het persoonlijkheidsonderzoek in het strafrecht*. Deventer: Gouda Quint 2001.
8. A.M.H. van Leeuwen, *Altijd onvoltooid. Over de toerekeningsvatbaarheid* (oratie U Leiden), Arnhem: Gouda Quint 1986.
9. P.J. van Koppen, 'Weg van de toerekeningsvatbaarheid. Over rapportages over de verdachte', *Trema* april 2004, p. 227. Overigens is de begripsverwarring over 'toerekeningsvatbaarheid' niet nieuw. Reeds begin vorige eeuw constateert J. Israël de Haan in zijn proefschrift: *Rechtskundige significa en hare toepassing op de begrippen: 'aansprakelijk, verantwoordelijk, toerekeningsvatbaar'*, op p. 209 wat gelaten: 'Zoo zien wij bij de rechtsgeleerden, de zielskundige genceskundigen en de wijsgeren meer onvastheid en meer verwarring in het woordgebruik dan bestaan zou indien de taal logisch was.' Idem, Amsterdam: Versluys 1916.
10. Oratie Van Marle, p. 10.
11. Zie *ibid.* p. 12.
12. Antoine Mooij, *Toerekeningsvatbaarheid. Over handelingsvrijheid*, Amsterdam: Boom 2004, p. 176 e.v.
13. Praktijkkennis is namelijk precies datgene wat professionals van elkaar (door individuele supervisie dan wel intervisie tussen meerdere personen) kunnen leren en bij elkaar boven water kunnen krijgen. Anders gezegd: alleen professionals zelf kunnen elkaar verleiden tot het verduidelijken, verdiepen en verbeteren van hun praktijkkennis. Het onderzoeken van elkaars praktijkkennis is een eigen activiteit van professionals. Onderzoek helpt professionals om hun eigen professionele handelen ter discussie te stellen en zo nodig te verbeteren. Daarbij helpt het concept van de *scientist practitioner*, die gekenmerkt wordt door de wijze waarop hij relaties legt tussen praktijkkennis en wetenschappelijke kennis. Hij weet zijn eigen handelen voortdurend ter discussie te stellen en te confronteren met bestaande kennis uit de literatuur of die van zijn collegae. Het wetenschappelijke schuilt in de manier van werken en het leggen van verbanden tussen concrete vragen uit de praktijk en uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek. Vergelijk G. Hutschemaekers, 'Onder professionals: Hulpverleners en cliënten in de geestelijke gezondheidszorg', *MGv*, 2001, 56, p. 806-831, in het bijzonder p. 820 e.v.
14. Vergelijk de brief van de Minister van Justitie d.d. 1 juli 2004 aan de Tweede Kamer met de aankondiging van het herziene verlofbeleidskader TBS en het verslag van de Werkgroep verlof en veiligheidsbeleid TBS, mei 2004.
15. De behandeling moet de behandelde ook aanspreken, *responsivity*, zie oratie Van Marle, p. 32 e.v., voorspelbaarheid heeft ook te maken met leeftijdsfactoren, *ibid.* p. 26.

en daarom door gedragsdeskundigen niet moet worden gebruikt.⁹ Zoals zo vaak ligt mijns inziens de waarheid in het midden. Het begrip is noch juridisch, want het komt niet voor in welk wetboek of wetsartikel dan ook, en is evenmin courant binnen de gedragskunde. Wie hiermee een probleem heeft, omzeilt het veelal op een intelligente wijze, om er zo geen last meer van te hebben. Van Marle bevestigt onomwonden¹⁰ dat bij (vermoeden van) ontoerekeningsvatbaarheid een psychiatrisch onderzoek binnen een juridische context aan de orde is. Hiermee bedoelt hij dat al is het begrip toerekeningsvatbaarheid niet voor een ieder goed te gebruiken, je als rapporteur er niet onderuit kunt het toe te passen. Veel landen in Europa en over de oceaan gebruiken het begrip (on)toerekeningsvatbaar althans impliciet in hun forensische vocabulaire.

Gaat men ervan uit dat toerekeningsvatbaarheid een hanteerbaar begrip is, dan leveren de gradaties ervan de grootste problemen op bij de oplossing van het vraagstuk of een stoornis aangeboren is dan wel opgedaan. De keuze om op een natuurwetenschappelijke dan wel hermeneutische wijze te werk te gaan ontmoet gelijksoortige obstakels. *Nature* is niet alleen natuurwetenschappelijk te benaderen, maar ook hermeneutisch. Zo is het ook mogelijk om *nurture* hermeneutisch dan wel natuurwetenschappelijk te onderzoeken. *Nature* of *nurture*? Zoals gewoonlijk is die vraag niet alleen met behulp van de natuurwetenschappelijke methode op te lossen. Haar resultaten moeten mijns inziens worden aangevuld met die van een hermeneutische aanpak. Naar mijn overtuiging moet de onderzoeker daar echter wel ontvankelijk voor zijn. En dat is veelal het probleem: de onderzoeker beschikt zoals zo vaak over te weinig *feeling* en flexibiliteit, laat staan creativiteit, om het geheel van de twee domeinen te overzien en er voortvarend mee om te gaan. Onderzoekers dienen inderdaad hun beperkingen in te zien en te accepteren, zodat zij niet de grenzen van hun eigen deskundigheid overschrijden. Wil dat betekenen dat

onderzoekers wel samenwerking moeten zoeken, aangezien zij het antwoord op de gestelde vragen niet vanuit eigen krachtsinspanning kunnen vinden? Ik denk niet dat die vraag in zijn algemeenheid kan worden beantwoord. Van Marle stelt die vraag niet in die zin zoals ik haar heb geformuleerd. Wellicht hoopt hij met zijn brede onderzoeksvraagstelling al wel het doel van samenwerking tussen velerlei disciplines dat impliciet wordt beoogd te bereiken. De vraag naar de relatie tussen stoornis en delict is terecht zoals Van Marle aanstipt¹¹ ook een rechterlijke vraag aan psychiaters en psychologen in foro. Dat er methodologische valkuilen zijn, zoals *wishful thinking*, geldt voor alle forensische expertise. Wezenlijk blijft in mijn optiek de vraag of de stoornis in enige dan wel ernstige mate doorwerkt in het delict, de vraag wat de mate van toerekeningsvatbaarheid bepaalt.¹² Het zou wenselijk zijn als alle forensische deskundigen regelmatig met elkaar confereerden met als doel te leren van elkaar en anderen. Intervisie en supervisie zijn daarvoor gepaste methoden.¹³

Tbs en wetenschappelijk onderzoek

Het is waar dat de tbs als strafrechtelijke maatregel wat meer wetenschappelijkheid zou kunnen uitstralen. Met andere woorden: de tot voor kort defensieve reactiepatronen binnen de tbs-organisaties zouden wellicht minder nodig zijn indien bij de uitvoering van de tbs als maatregel meer voldaan wordt aan criteria als herhaalbaarheid, voorspelbaarheid, betrouwbaarheid en validiteit. En risicotaxatie, scoringslijstjes, verlofregelingen, elektronisch toezicht, *long-stay* moeten daarbij aan de orde komen; het gaat tenslotte om het managen van risico's binnen de tbs en ten opzichte van de samenleving, aangezien de tbs zonder uiteindelijke resocialisatie tot een karikatuur verwordt.¹⁴ Zodra echter de (Begin-selenwet) tbs – en dat geldt volgens Van Marle zonder meer ook voor de Wet BOPZ – beschikt over instrumenten ter toetsing van herhaalbaarheid, voorspelbaarheid¹⁵, betrouwbaarheid en validiteit, is wetenschap-

pelijke aanpak volgens de positief-wetenschappelijke methode aan de orde. Ook stelt Van Marle dat er verschillende wetenschappelijke wegen en methoden zijn om naar het verschijnsel delinquentie te kijken.¹⁶ Het uitsluiten en toepassen van een bepaalde wetenschappelijke aanpak mag, naar mijn inzicht, niet tot gevolg hebben dat de andere methode wordt gedevalueerd of zelfs gesavouéerd. Of anders gezegd: het succes met methode X, mag niet leiden tot het monopoliseren van die methode voor al het onderzoek. Of weer anders gezegd: de biologische aanpak kan succesvol zijn, maar moet niet voeren tot het invalide verklaren van de sociale of de psychologische werkwijze.¹⁷

Het probleem van het willen vergelijken van appels (bijvoorbeeld de biologische aanpak) met peren (bijvoorbeeld de hermeneutische) is en blijft uitdagend, maar helaas ook frustrerend. De zucht naar de reïncultuur is en blijft een uitdaging voor de onderzoeker, maar vormt mijns inziens tegelijkertijd een valkuil voor dezelfde onderzoeker die zijn werk wil vertalen naar de samenleving. Want de samenleving wil overtuigd worden en hoe doe je dat als geëngageerde onderzoeker? Wellicht is het concept van de kwetsbaarheid¹⁸, zo meent Van Marle, bij criminaliteit of bij een psychische stoornis een weg om te gaan, hoewel ik vind dat ook die weer bezaaid is met mijnen, zoals het verschil van gebruikte begrippen in de diverse wijzen van aanpak. De kwetsbaarheids-¹⁹ en/of risicofactor zijn bijna altijd synoniem aan de 'onafhankelijke variabele' terwijl het resultaat identiek is met de 'afhankelijke variabele'. In gevallen van risicotaxatie is de recidive de afhankelijke variabele, terwijl het recidivegevaar of *de mate van gestoordheid in relatie tot het criminele gedrag* de risicofactor vormt. Het is wenselijk om de relatie tussen het recidivegevaar (of de onafhankelijke variabele) en de recidive (afhankelijke variabele) niet als predictie (graad) of (mate van) voorspelling te benoemen – de zogeheten c-index –, aangezien de suggestie wordt gewekt dat er, vanuit methodologisch oogpunt, sprake zou zijn

van causaliteit, hetgeen in feite niet zo is. Of anders gezegd: het vinden van een tweetal verschijnselen, zoals gevoelsarmoede en antisociaal gedrag, vormt een predictie- of diagnostisch model voor psychopathie, maar niemand zou beweren dat de genoemde gedragingen als vanzelf tot een psychopathische persoonlijkheidsverandering voeren. Causaal is de mate waarin een theoretisch model in staat is een bepaald resultaat (kans op recidive) bij een individu te voorspellen. Dat wil zeggen: naarmate de c-index een hogere waarde heeft (richting 1), des te groter de robuustheid van het model om een recidive te voorspellen. Daarom is het van groot belang om eerst het model (bijvoorbeeld de wetenschappelijke achtergrond van de mate van ontoerekeningsvatbaarheid en de daarmee samenhangende kans op recidive) te expliciteren voordat uitspraken over toekomstige recidive zinvol kunnen zijn.²⁰

De factoren kwetsbaarheid voor of risico op een hoge bloeddruk op latere leeftijd liggen bijvoorbeeld in het – verworven – disfunctioneren van de nieren door langdurig menselijk gebruik van lithium. Het niet gebruiken van lithium is ook, maar dan op een andere manier, een (mogelijk aangeboren) risicofactor voor het – terugkerend – voorkomen van manisch-depressieve psychosen. Het niet gebruiken van lithium vergroot de kans op een psychotische ontregeling – en wellicht op een criminele daad, zoals het onverantwoord koopgedrag op de beurs, vanwege niet te beheersen of te onderdrukken voorkennis –, terwijl de kans op het oplopen van een hoge bloeddruk, zo doende, juist wordt verkleind. De risicofactoren voor de hoge bloeddruk en de manisch-depressieve psychosen, hebben ieder voor zich derhalve een eigen uitleg, werkingswijze en fundament, terwijl het al of niet gebruik van lithium cruciaal kan zijn voor hun voorkomen.

Er is een hiërarchie van *sophistication* in onderzoek: de laagste trap vormen de *case studies*, daarna series van gevalsstudies, *convenience samples*, en *at random community samples*, uiteindelijk gevolgd door geboortecohorts en tweelingonder-

zoek. Ofschoon prospectief onderzoek vanuit methodologisch gezichtspunt wenselijk is, lijkt zoiets op het gebied van de forensische psychiatrie praktisch ondenkbaar. *Multivariate* analysetechnieken dienen zo nodig te worden toegepast in geval van gezinsstudies, waarbij sociale factoren en andere 'misbruik'variabelen aan de orde zijn. Van Marle heeft het over computertechnieken die dan gebruikt dienen te worden.²¹ Dit is natuurlijk pas in de praktijk mogelijk wanneer er met een grote mate van zekerheid kan worden aangenomen dat het recidivegevaar aanmerkelijk is door de gevonden mate van ontoerekeningsvatbaarheid. Ook in dit laatste geval is het feitelijk ondoenlijk epidemiologisch onderzoek te plegen, aangezien de teams die de verdachten testen telkens van samenstelling veranderen. In Nederland betekent dit dat *case studies* en series ervan wel degelijk haalbaar zijn, terwijl de andere onderzoeksdesigns door praktische en maatschappelijke (waaronder juridische, politieke, en psychologische) factoren tot de feitelijke onmogelijkheden behoren.²²

Onderzoeksplannen van Van Marle en de leerstoel Forensische Psychiatrie

Op de pagina's 24 tot 33 ontvouwt Van Marle zijn onderzoeksplannen en zijn fundamentele uitgangspunten. Accenten die door hem gelegd worden zijn onder meer onderzoek naar versturende factoren in de opvoedingssituatie, naar psychiatrische

16. Zie *ibid.* p. 19 e.v.

17. Vergelijk *ibid.* p. 20, waarin Van Marle het heeft over '... deconstructie in segmenten ...'.

18. Zie *ibid.* p. 26 e.v.

19. Ik bedoel hiermee niet de kwetsbaarheid *sec* als begrip dat aanleg suggereert, maar een factor of aspect ervan. De genetische aanleg (*nature*) wordt gezien als mate van kwetsbaarheid voor omgevingsinvloeden (*nurture*) bij de totstandkoming van psychisch disfunctioneren dat uitmondt in crimineel gedrag.

20. Vergelijk de voetnoten 7 en 12.

21. *Ibid.* p. 28. Vergelijk Mitchell H. Katz, *Multivariate Analysis. A practical guide for clinicians*, New York: Cambridge University Press 2002, p. 1 e.v. Zie *ibid.* voetnoot 2 en p. 125-126.

22. Vergelijk Paul E. Mullen, 'Invited commentary on: Abusive experiences and psychiatric morbidity in women primary attenders', *British Journal of Psychiatry* 2003, 183, p. 340-341.

determinanten van gewelddadig gedrag, naar emotionele ondergrond van het criminele gedrag, naar behandel-effecten en zorg op maat alsmede het opzetten van een forensisch casusregister.

Zowaar een apologie voor klinisch wetenschappelijk onderzoek! Een enkele kanttekening is op zijn plaats. Ik hoop van harte dat Van Marle althans een aanzet weet te geven voor de opbouw van een wetenschappelijk succesvol netwerk, een schare van getrouwe medewerkers en collega's die hem daarbij tot steun zijn. Onderzoek doen is, en dat is een fundamenteel verschil tussen gedragskunde en recht, een bij uitstek sociaal gebeuren, waarbij de inbreng van velen onmisbaar is. Teamwork

23. Van Marle is van mening dat psychopathie geen diagnose is, maar een benaming op basis van waardering, zoals Hare's *Psychopathy Check List-Revised*, met een score hoger dan 30 of Hare's *Psychopathy Check List: Screening Version*, voor 'gewone mensen', met een score hoger dan 18. Vergelijk verder de rol van don Quichot in de relatie tussen psychiater en strafrechter, T.I. Oei, *Feit en Fictie*, Arnhem: Gouda Quint 1995.
24. T.I. Oei, 'De forensische psychiatrie als dubbel-discipline', *Proces* 2001, 80, p. 17-20.
25. Zoals Van Marle betoogt, zie oratie Van Marle, p. 5.
26. Zie *ibid.* p. 14, Van Marle heeft het over 'de menselijke factor'.
27. Van Marle vindt dat de forensische psychiatrie onderdeel is van de sociale psychiatrie, *ibid.* p. 2.
28. Vergelijk de oratie van Michiel W. Hengeveld, *How can we know the dancer from the dance? Psychiatrie tussen materie en betekenis*, Erasmus Universiteit Rotterdam 2004. Zie ook <www.psychiatrieenfilosofie.nl>. Met name de (beschikking over) taalgevoeligheid is een talent dat zowel in het recht als in de psychiatrie van belang is.
29. Van Marle heeft het over begrijpen en verklaren die in de forensische psychiatrie vaak tegenover elkaar staan, zie oratie Van Marle, p. 3. Vergelijk ook H. Hardy (ed.), *Isaiah Berlin, Concepts and categories*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1999, p. 140 e.v. '... The capacities needed are rather those of association than of dissociation, of perceiving the relation of parts to wholes, of particular sounds or colours to the many possible tunes or pictures into which they might enter, of the links that connect individuals viewed and savoured as individuals, and not primarily as instances of types or laws. It is this that Hegel tried to put under the head of the synthesising "Reason" as opposed to the analytic "Understanding"; and to provide it with a logic of its own. It is the "logic" that proved incapable of clear formulation or utility: it is this that cannot be incorporated in electronic brains. Such gifts relate as much to practice as to theory;

bij uitstek bepaalt het succes van een gedragskundig wetenschappelijk project. Het schrijven van een werkstuk op basis van experimenteel onderzoek is zonder feitelijke steun van een groep medewerkers heden ten dage onmogelijk geworden.

Deze oratie is niet alleen een prachtig voorbeeld van logisch denken en handelen. Zij vormt ook een pleidooi voor flexibiliteit bij het nastreven van gekozen doelen. Een richtingwijzer voor al die collega's in het veld die door het berijden van hun stokpaard hun levensdoel denken te kunnen of moeten opleggen aan de rest van de wereld om hen heen. Met andere woorden: de echte psychopaten onder ons²³, degenen die rigide blijven reageren, zullen van deze oratie niet veel geleerd hebben noch er door geïnspireerd worden, integendeel. Zij zullen hardnekkiger volharden in het belijden van hun geloof in hoe de wereld eruit moet zien door het bestrijden van andersgezinden.

Van Marles aantreden als voltijdse hoogleraar Forensische Psychiatrie aan de Erasmus Universiteit, in zowel de Faculteit Geneeskunde en Gezondheidswetenschappen als die van de Rechtsgeleerdheid, is een betrekkelijk novum. We moeten een paar decennia teruggaan in de geschiedenis om een voorbeeld te vinden. Toen bezette W. Goudsmit (als eerste én laatste, tot voor kort, in deeltijd, van 1969-1986) een leerstoel forensische psychiatrie zowel bij de faculteit rechten, als bij de geneeskundefaculteit aan de RU Groningen.²⁴ In Van Marles oratie is zo'n brede basis duidelijk terug te vinden.

Psychiatrie als kunde en kunst

We gaan gelukkig weer naar de generalistische kijk op wat psychiatrie kan zijn als wetenschap en als gedragskunde. Psychiatrie is van oudsher niet alleen een natuurwetenschap²⁵, maar ook een menswetenschap (*science of human resources*)²⁶, en heeft naar mijn gevoel wortels in de filosofie, de biologie, de sociale wetenschappen²⁷, de psychologie, en de dichterlijke verwondering. Psychiatrie is geen wiskunde, geen natuurkunde, geen chemie,

maar maakt als gedragskunde wel gebruik van die wetenschappen. De ethiek is verder bijvoorbeeld een elementair onderdeel van het vak.

Psychiaters gedragen zich soms volgzzaam en kunnen zich dan al te gemakkelijk laten beïnvloeden door decadente uitwassen van politiek en ideologie. Men denke aan de Sovjet-russische psychiatrie, die in de zestiger jaren van de vorige eeuw door de wereldfederatie van psychiaters werd veroordeeld. Psychiaters kunnen zich ook zeer kritisch, soms zelfs argwanend en afwerend opstellen tegenover de medische wetenschap of preciezer gezegd tegenover het verschijnsel ziek zijn als verklarend uitgangspunt voor haar werkwijze. Men herinnere zich de (excessen van de) antipsychiatrie enkele decennia geleden.

Psychiatrie neigt ertoe, uit de aard van haar medisch opleidingsmodel, middels de meester-gezelverhouding, de eigen inbreng eerder te relativeren dan absoluut te stellen. Zelfstandig denken en redeneren is de psychiater-medicus minder gegeven dan een toekomstig jurist, die via de oefenrechtbank zijn standpunt goed leert te profileren, te verdedigen en jegens andersdenkenden weet toe te lichten.

Wanneer zij zichzelf als het centrum van de medische wetenschap beschouwen, lijkt het net of psychiaters zich het zekere gevoel aanmatigen dokter te zijn en de patiënt willen bejegenen met de receptuur in de hand. De psychiater verzinkt gemakkelijk door zijn vakjargon in de rol van de medicus *pur sang*, en isoleert zich daardoor van andere hulpverlenende disciplines.

Psychiatrie tussen twee vuren

Kortom, het lijkt er mijns inziens sterk op dat de psychiatrie als menselijke bezigheid de polen van geest en materie²⁸, van het sociale en het individuele, van het organisch-biologische en het psychisch-immateriële, van het ideële en het stoffelijke, achterelkaar met haar praktijkslinger benadert en zich nu met de ene, dan met de andere pool vereenzelvigd, als niet de tegenstroom van *common sense* zulks voorkomt.²⁹ Wat niet be-

tektent dat er van een stilstand of achteruitgang sprake is, integendeel. Zoals Hegel ons al leerde, kan iedere tegenstelling na confrontatie tussen de extreme posities leiden tot synthese en integratie, en derhalve tot ontplooiing en ontwikkeling van ideeën en standpunten.³⁰ De – uiterste en tegelijk uitwendige – tegenstelling tussen het biologische en het psychosociale kan bijvoorbeeld door een vitale ontmoeting bijdragen tot een samenwerking en wellicht samenvoeging, hetgeen verrijkend voor beide onderdelen kan zijn, zonder dat de – innerlijke – eigenheid van beide in gevaar komt. Of zo'n integratieproces van polair gelegen standpunten in deze postmoderne samenleving een succes wordt, staat evenwel niet vast. De ontwikkeling op biologisch-technologisch gebied is zonder weerga, de sociale 'kaart' van menselijke verbanden en situaties is vrij stabiel enerzijds, en nogal grijs getint anderzijds. Grote menselijke tegenstellingen tussen rijk en arm, tussen geletterd en ongeletterd, tussen werkenden en niet-werkenden hebben binnen de context van de westerse welvaartsstaat minder actualiteitswaarde. De klassenstrijd ligt hier echt achter ons.

Het toekomstbeeld voor de psychiater vormt ontegenzeggelijk het verder openen van de geografische en politieke grenzen en de schier dagelijkse confrontatie tussen mensen van verschillende naties en volken, de interculturele ontwikkeling van de ontvangende samenleving.³¹

Epiloog

De psychiatrie loopt in mijn ogen enerzijds het risico als gedragkunst³² niet serieus genomen te worden door zichzelf onbeperkt te relativeren. Ze wordt anderzijds bedreigd in haar bestaan wanneer ze het contact met de realiteit verliest, als ze haar humane wortels van sensibeleit, verdraagzaamheid en saamhorigheid opgeeft, in de veronderstelling alleen door toetsend werkzaam te zijn het wetenschappelijk aureool te kunnen afdwingen. De genoemde tweepoligheid is een boeiend uitgangspunt voor verstandige psychiaters die zich niet laten

leiden door onzakelijke of vakon-eigenlijke motieven, maar integendeel zelf het beleid bepalen, zoals rechters dat bij de vervulling van hun ambt plegen te doen.

Een goed voorbeeld van het onafhankelijk denken en handelen van rechter en forensische gedragsdeskundige vormt de zaak Lucy de B. (2004), waarin het advies van het Pieter Baan Centrum: volledige toerekeningsvatbaarheid van verdachte bij een complexe persoonlijkheidsproblematiek *zonder een behandelingsadvies*, ertoe leidde dat het Haagse hof dit weliswaar overnam, maar ook dat het hof meende dat verdachte dusdanig een blijvend gevaar voor de samenleving vormt, dat terugkeer in de samenleving zonder behandeling moet worden uitgesloten. Dit deed het hof door haar behalve een levenslange gevangenisstraf ook een tbs op te leggen, zodat in geval er gratie zou worden verleend, zij toch altijd middels de tbs kon worden vastgehouden, en de rechter het laatste woord behoudt. Hoewel het mogelijk is om gratie te verlenen bij een tbs – gratie vindt – voorzover hier relevant – plaats als met de tenuitvoerlegging of de voortzetting daarvan in redelijkheid geen strafrechtelijk relevant doel wordt gediend (art. 2 Gratiwet; zie verder art. 558 lid 3 Sv) –, heeft het hof tbs met dwangverpleging als meer beveiligend voor de samenleving gezien dan alleen levenslange gevangenisstraf. Er is kennelijk de hoop dat verdachte alsnog 'bijtrekt' door op termijn de ontkenning van het haar ten laste gelegde op te geven, waardoor behandeling mogelijk kan worden. Overigens nam het hof wel de overwegingen van het PBC mee in de eigen motivering dat, zolang verdachte de haar ten laste gelegde feiten blijft ontkennen, er geen behandeling aan de orde is. Zodra betrokkene vroeg of laat in staat is haar verantwoordelijkheid op te pakken en de ontkenning van het ten laste gelegde tot het verleden behoort, zou behandeling pas in aanmerking kunnen komen. In die zin wilde de rechter haar de mogelijkheid niet ontnemen om behandeling aan te gaan. Hier doet zich het bij-

→ perhaps to practice more directly. A man who lacks common intelligence can be a physicist of genius, but not even a mediocre historian. Some of the characteristics indispensable to (although not, by themselves, sufficient to move) historians are more akin to those needed in active human intercourse, than in the study or the laboratory or the cloister.'

30. Het is opmerkelijk dat in de geschiedenis van de psychiatrie juist de combinatie van 'medische en morele therapieën' zo'n succes was. Maar ook dat demografische veranderingen ten gevolge van verstedelijking en industrialisatie beheersbaar werden door stichting van scholen, werkinstellingen, gevangenissen, ziekenhuizen en psychiatrische instellingen. Ruim een eeuw geleden (eind negentiende eeuw) ging een toenemend therapeutisch optimisme hand in hand met een wijdverbreid paternalisme – het idee dat sociale, medische en juridische elites het recht en de verantwoordelijkheid zouden hebben om mensen die het slecht getroffen hebben, te behandelen. We zien overigens gelijksoortige ontwikkelingen, maar dan in een wat meer reëel optimistisch klimaat aan het eind van de twintigste eeuw en nog wel in ons eigen land. Vergelijk Roy Porter, *Waaizin. Een korte geschiedenis*, Amsterdam: Nieuwezijds, 2003, p. 91 e.v.; vergelijk verder Encyclopaedia Britannica, *Macropaedia*, 1984, 5th ed., vol. 8, p. 728-732; H.J. Störig, *Geschiedenis van de filosofie*, Utrecht: Het Spectrum B.V., 27e druk 2004, p. 494-506; G.W.F. Hegel, *Fenomenologie van de geest*, Amsterdam: Boom, derde herziene druk 2003, p. 124 e.v.
31. Maar juist op het wereldvlak speelt de tegenstelling rijk – arm enz. een steeds belangrijker rol. Zie bijvoorbeeld WTO-discussies. Vergelijk de (intercultureel complexe) belangentegenstelling tussen media-openheid en het recht op privacy in de zaak van de ontvoering van W.W.H., *Mikado Nieuwsbrief*, editie 10, 25 juni 2004. Vergelijk ook de werkzaamheden van het RIAGG Rijnmond Noordwest Rotterdam, waarbij hulpverleners ambulante en transmurale zorg verlenen in het Marokkaanse Rifgebergte. Nogal wat van de betrokken patiënten hebben of hadden strafrechtelijke (tbs) dan wel civielrechtelijke (Wet BOPZ) maatregelen opgelegd gekregen. Het Noord-Marokkaanse Rifgebergte is Nederlands 13de provincie, zo citeert althans het AD een Marokko-kenner naar aanleiding van de aardbevingen die begin dit jaar dit gebied troffen. Het gebied is namelijk de herkomststreek van ruim 80 procent van de in Nederland wonende Marokkanen. Dit zijn Berbers die een andere taal spreken dan de rest van Marokko: het Amazigh. Hun geschiedenis wordt gekenmerkt door isolement, achterstand en tekort, een gespannen relatie met de Marokkaanse overheid en een moeizaam verloopende acculturatie in Nederland. Velen van de eerste generatie hebben weinig tot geen opleiding. Inmiddels is er al bijna een vierde generatie die in Nederland opgroeit. In Marokko verstaan zij, net als hun grootouders, soms alleen Amazigh. Het Marokkaans-Arabisch en de rest van Marokko zijn hun vreemd. Zie V. Kouratovsky, F. Lopes Martin da Veiga en A. Zarks, *Het Rifproject bezocht*, juli 2004. Het gaat dus – en dat is de uitdaging voor de huidige en toekomstige forensisch psychiater – om de vraag naar cultuur, met andere woor-

→

→ den, de bezieling van een gemeenschap die eenheid, samenhang en richting geeft in leven en handelen. En dat is in de transculturele geneeskunde en psychiatrie een basisvraag, want wat is het bindende menselijke element in de transculturele hulpverlening terzake? Zie verder Ad Verbrugge, *Tijd van onbehagen*, Amsterdam: SUN 2004, p. 127 e.v.

32. Zie p. 8 van oratie Van Marle, waarin hij spreekt over de psychiatrie als geneeskunst.
33. Vergelijk verder M.S. Groenhuijsen en G. Knigge, 'Afronding en Verantwoording. Algemeen deel', p. 164, in: M.S. Groenhuijsen & G. Knigge (red.) *Afronding en Verantwoording. Onderzoeksproject Strafvordering 2001*, Deventer: Kluwer 2004. Zie LJN-nummer: AP2846, Zaaknr. 2200181003; vergelijk J. de Hullu, 'Naar een afschaffing op termijn van de Terbeschikkingstelling?', in: T.I. Oei & M.S. Groenhuijsen (red.), *Actuele ontwikkelingen in de forensische psychiatrie*, Deventer: Kluwer 2003, p. 39-48. Terwijl J. de Hullu het verschil tussen terbeschikkingstelling en straf als niet dusdanig aanzienlijk acht dat de tbs nog langer als maatregel dient te worden onderscheiden in het strafrecht, heeft F. van Laanen het beveiligingsaspect van de straf verder onderzocht. Vergelijk F. van Laanen, 'Levenslange gevangenisstraf in het sanctiestelsel van de eenentwintigste eeuw', in: M.S. Groenhuijsen & J.B.H.M. Simmelink (red.), *Glijdende schalen, Liber amicorum J. de Hullu*, Wolf Legal Publishers 2004, p. 411-431, waarin hij het beveiligende karakter van die straf belicht en daarmee de vervaging van het onderscheid tussen straf en maatregel in de hand werkt, maar dan van de andere kant!

zondere feit voor dat de rechter de tbs niet alleen als maatregel hanteert, maar in eerste aanleg ook als straf, namelijk dat zolang betrokkene de ten laste gelegde feiten blijft ontkennen, ze moet worden vastgehouden. De tbs dient volgens het hof evenwel er ook voor te zorgen dat betrokkene nooit meer de samenleving ingaat zonder dat ze behandeling krijgt. De behandeling is derhalve een onderdeel van, zelfs een voorwaarde voor, de garantie op beveiliging, zowel op korte termijn als voor de langere duur! Theoretisch is het dus mogelijk dat ze levenslang vastzit, als ze blijft ontkennen dat ze de haar ten laste gelegde feiten heeft begaan. In dat geval wordt de tbs alleen gebruikt als beveiliging van de maatschappij, maar niet ook voor het doel, waarvoor ze door de wetgever ook in het leven is geroepen, namelijk recidivevermindering en terugkeer en resocialisatie in de maatschappij! Interessant is het om naar aanleiding van deze zaak – met ontkennende en partieel weigerende observandus – zich af te vragen of niet een 'knip' in het beslissingsschema uitkomst had kunnen bieden. Hier-

bij zou de bewijsbeslissing '... bij tussenvonnissen worden uitgesproken, waarna de verdachte de gelegenheid krijgt om zijn procespositie ten aanzien van de rapportage te heroverwegen. Daarna kan dan alsnog een optimaal voorbereide beslissing omtrent het sluitstuk van art. 350 Sv volgen.'³³

In die eigen wijsheid vindt de forensisch psychiater zijn wezenlijke opgave als voorlichter voor en adviseur van de rechter.

De oratie van Van Marle heeft daartoe een belangrijke bijdrage geleverd en verdient dan ook volop aandacht.

T.I. Oei

Tilburg/Nijmegen, augustus 2004